

דף שבועי

בס"ד

פרשת חיי שרה, תשפ"ב, מספר 1442

לקוחי רבקה ליצחק - היסודות שעצבו את דרכי ההתקשרות להקמת משפחה בדין העברי

דב הרמן

בביאה³. ניתן להבין זאת גם מההדגשה אצל אבימלך: "וַיָּבֵא אֱלֹהִים אֶל אַבְיִמֶלֶךְ בְּחִלּוֹם הַלַּיְלָה וַיֹּאמֶר לוֹ הֲנִדָּה מֵת עַל הָאִשָּׁה אֲשֶׁר לָקַחְתָּ וְהוּא בְּעֵלְתָּ בְּעַל" (בר' כ:ג). כך גם ניתן ללמוד מהדגשת הביאה בפניית יעקב ללבן: "הֲבֵה אֶת אִשְׁתִּי כִּי מָלְאוּ יָמִי וְאָבֹאָה אֵלַיָּה" (בר' כט:כא). מכאן שהאירוסין במקרא היו בביאה. מפסוק אחר בספר דברים ניתן ללמוד שהאירוסין יוצרים שינוי במעמדה המשפטי של האישה, והיא מוגדרת "אשת איש", ככתוב: "כִּי יִהְיֶה נְעִרָה בְּתוּלָה מֵאֶרֶץ לְאִישׁ וּמִצָּאָה אִישׁ בְּעִיר וְשָׁכַב עִמָּה. וְהוֹצֵאתֶם אֶת שְׂנֵיהֶם אֶל שַׁעַר הָעִיר הַהוּא וְסָקַלְתֶּם אֹתָם בְּאֲבָנִים וּמָתוּ... עַל דְּבַר אֲשֶׁר עָנָה אֶת אִשְׁתֵּי רָעֵהוּ" (דב' כב:כג-כד). מכאן שהאירוסין עשו אותה לאשת איש.

יש לציין שבמקרא משמש השורש אר"ש, ובלשון חכמים: אר"ס, אירוסין וכו'. הוצעו הסברים שונים לשורש אר"ש (אר"ס). יש הסבורים שהוא גזור מהמילה האשורית Eresu, שמשמעה לחרוש, לעבד ולנטוע (מכאן באה המילה: עריס=אריס, גם בלשון חכמים, למי שמעבד אדמה תמורת זיכיון בחלק מהיבול) – מילים המושאלות בשפות השמיות לקשר המיני, שבמרכזו מעשה הביאה, או על שם המיטה – העריסה [=אריסה] – המסמלת את מעשה הביאה (גם בשפה הערבית חתן נקרא: עריס=אריס בתעתיק לעברית). בולטת כאן ההשאלה מעולם הצומח: "פְּרִי בְּטָן" (בר' ל:ב), וכך הוא במילה "זרע" (בר' א:יא). יש בכך כדי

התורה מתארת את הקמת ביתם של יצחק ורבקה בפסוק: "וַיָּבֹאֶה יִצְחָק הָאֵלֶּה שָׂרָה אִמּוֹ וַיִּקַּח אֶת רַבְּקָה וַתְּהִי לוֹ לְאִשָּׁה וַיֵּאָהֲבֶהָ" (בר' כד:סז). האם לפנינו תיאור סיפורי או גם משפטי? החל מתקופת השופטים רווח השם "נשואין" (שו' כא:כג; רות א:ד; נחמ' יג;כה), אך במקרא רווח הפועל "לקח" (בר' ד:יט; ו:ב; יא:כט ועוד).

כיצד לוקחים אישה? בספר דברים נאמר: "וּמִי הָאִישׁ אֲשֶׁר אָרַשׁ אִשָּׁה וְלֹא לָקַחָהּ" (כ:ז), מכאן שהאירוסין הם שלב מקדים לליקוחין. הפועל ל'ק'ח' מתורגם בתרגום אונקלוס ובתרגום פסדו יונתן בן עוזיאל "נסבה", היינו נשאה, וכן מפרש שם אבן עזרא: "'אָרַשׁ אִשָּׁה וְלֹא לָקַחָהּ' – בנשואין". בפסוקים אחרים בספר דברים נאמר: "כִּי יִקַּח אִישׁ אִשָּׁה וַיָּבֵא אֵלַיָּה" (דב' כב:יג), היינו שבא אליה קודם לכן באירוסין², וכן: "כִּי יִקַּח אִישׁ אִשָּׁה וַיִּבְעַלָּהּ" (דב' כד:א), היינו שעשה בה ליקוחין על ידי ביאה שהייתה קודם לכן באירוסין (וראו עוד בר' לח:ב). מכאן למדו חז"ל: "משמע שקונה

* הרב ד"ר דב הרמן מרצה לתלמוד בביה"ס ללימודי יסוד באוניברסיטת בר אילן, מחבר הספר: מעגל מועדי ישראל – על התפתחותם ההיסטורית ועיצובם בהלכה, במנהגים ובפולקלור, ירושלים תשפ"א. מאמר זה לקוח מספר העומד לצאת לאור בקרוב: מעגל החיים - נישואין הורות ומשפחה - התפתחותם ועיצובם בדין העברי ובמשפט בישראל.

1 ראו עוד י' נאכט, סמלי אישה, ת"א תשי"ט, עמ' קמד; י' קוטשר, "בשולי המילון המקראי", לשוננו, ל (תשכ"ו), עמ' 21-22.

2 ראו בפירוש החזקוני.

3 ראו קידושין ט ע"ב; רמב"ם, סהמ"צ מצוות עשה ריג.

מכאן אנו למדים על דרך ההתקשרות בין האיש לאישה במקרא, ולפיה השינוי במעמדה של האישה נעשה בביאה לשם אירוסין, בשונה מביאה על קדשה.⁸ אחריה היו הליקוחין, בלשון מאוחרת יותר – נישואין. במקרא אין פירוט כיצד נעשתה הלקיחה ומה היא כללה.

לאור האמור, ניתן לפרש את הפסוק: "וַיְבָאָהּ יִצְחָק הָאֵלֶּהָ שָׂרָה אִמּוֹ וַיִּקַּח אֶת רַבְקָה וַתְּהִי לוֹ לְאִשָּׁה וַיֵּאָהֲבֶהָ" (בר' כד:טז), שיצחק הכניס את רבקה לאוהל כדי לממש את האירוסין בביאה,⁹ ואח"כ לקחה, היינו נשא אותה.

לאירוסין קדם מתן מוהר. קיומו של המוהר ידוע גם במקרא מסיפורי האבות (ראה בר' לד:יב) ומחוקי פרשת משפטים שניתנו לאחר מתן תורה (ראה שמ' כב:טז). היו שראו במוהר מחיר הבתולין.¹⁰ לדעתם של דרייבר ומיילס המוהר היה מתנה לאב הכלה.¹¹

לפי בארוס היא נועדה להעלות את יוקרתו של נותן המתנה וליצור התחייבות של המקבל כלפי הנותן.¹² לדעתו של נויפלד המוהר היה תשלום מחיר הבתולין וגם פיצוי לאב על אבדן השירותים של בתו.¹³ אבי הכלה שמר את המוהר למקרה שבתו תתגרש או תתאלמן (ראה בר' לא:טו). ניתן גם לראות במתנות הרבות שהעניק אליעזר לרבקה ולמשפחתה (ראה בר' כד:כב, נג), את מתן המוהר. ההסכמות לנישואין בין אליעזר לרבקה ומשפחתה (בר' כד:נא, נז-נח) כשלב הנקרא מאוחר יותר אצל חז"ל – שדוכין. לעניין המוהר, מקובל היה שהחתן שילם מוהר לאבי הכלה ורק לאחר מכן קיים עמה יחסי אישות. מעשה הביאה (ולא תשלום המוהר) הוא שיצר את השינוי במעמדה, ובזה נהייתה האישה אשת איש

למדנו על שימושי הלשון בעת העתיקה, שהמונחים הקשורים ליחסי אישות ולפיריון לקוחים בשימוש מושאל ממונחים הקשורים לחקלאות ולעולם הצומח.⁴ הדבר בולט בחידת שמשון לפלשתים: "וַיֹּאמְרוּ לוֹ אֲנָשֵׁי הָעִיר בַּיּוֹם הַשְּׂבִיעִי בְּטָרֶם יָבֵא הַחֶרֶסָה מֶה מְתוֹק מְדַבֵּשׁ וּמָה עֵז מְאָרִי וַיֹּאמֶר לָהֶם לוֹלֵא חֲרָשְׁתֶּם בְּעִגְלָתִי לֹא מְצֹאתֶם חֵידָתִי" (שו' יד:יח). שמשון מאשים את הפלשתים באונס אשתו, ומשתמש במילה "חֲרָשְׁתֶּם".

הכיתות בימי בית שני, השומרונים והקראים, הלכו בדרך זו. הם פירשו את הציווי המקראי על השבת: "שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲבֹד וּבַיּוֹם הַשְּׂבִיעִי תִשָּׁבֵת בְּחֲרִישׁ וּבְקִצֵּיר תִּשָּׁבֵת" (שמ' לד:כא), כאמור בספר היובלים: "וכל איש אשר יחלל את היום הזה ואשר ישכב עם אשה... יומת" (נ,8).⁵ יש שהציעו לפרש על פי השפות השמיות העתיקות אכדית ואוגריתית, כי השורש אר"ש משמש במשמעות של בקשה או משאלה, רוצה לומר: מעשה האירוסין מבטא את משאלתו של האיש שהיא תהא אשתו (והשוו תה' כא:ג "וַאֲרָשֶׁת שְׁפָתָיו בַּל מְנַעַת סָלָה", הפירוש הוא: דרישת שפתיו "בל מנעת").⁶ אחרים הציעו כי אר"ש כמוהו כאר"ז (ויש כאן תופעה מוכרת של חילופי העיצורים השורקים), במשמעות 'דבוק, היצמד, התלכד', והמילה "אירוסין" מציינת את ההתלכדות של בני הזוג והידבקותם זה בזו.⁷ כאמור, במקרא משמש השורש אר"ש, ובלשון חכמים: אר"ס, אירוסין וכו'. הסיבה לכך היא שחילוף ש"ן בסמ"ך אופייני למעבר מלשון המקרא ללשון חכמים. לפי פירוש אחר, אר"ס הוא אס"ר בשיכול אותיות, על שום שהאישה נאסרת – נקשרת לבעלה, וגם נאסרת על גברים אחרים.

4 ראו נ' בוכמן סלונימסקי, מין אסור מין מותר, ראשון לציון 2017, עמ' 18. ברוח זו כתב המשורר י' טהר לב את שירו: "אתה לי ארץ".
5 ראו כ' ורמן וא' שמש, לגלות נסתרות – פרשנות והלכה במגילות קומראן, ירושלים תשע"א, עמ' 162.
6 ראו מ"צ קדרי, "הצירופים השמניים של 'לב (לבב)' בלשון המקרא (ובלשון המשנה ומגילות מדבר יהודה)", בר אילן, ד – ה (תשכ"ז), עמ' 352 הערה 21.
7 ראו י' שטינברג, מילון התנ"ך, ת"א 1964.

8 ראו רמב"ם, הל' אישות פרק א הלכה ד.
9 ראו דעת מקרא לבר' כד:טז.
10 ראו י"י נויבואר, תולדות דיני הנישואין במקרא ובתלמוד, ירושלים תשנ"ד, עמ' 156-148.
11 G. R. Driver and J. C. Miles, *The Babylonian Laws*, Vol I, Oxford 1952, p. 172, 262.
12 M. Burrows, *The Basis of Israelite Marriage*, New – Haven 1938, pp. 11-15.
13 E. Neufeld, *Ancient Hebrew Marriage Laws*, London 1945, p. 98, 100-104.

הקדושין הוא שריד למוהר הקדום, לכן הסכום גבוה למדיי, ואילו לדעת בית הלל אין הוא אלא אמצעי קניין סמלי בלבד, שריד למוהר המוקדם, ולכן די בערך הממוני הקטן ביותר שיש בהלכה: פרוטה או שווה פרוטה. הלכה נפסקה בבית הלל, ו"המקדש בפחות מפרוטה – אינה מקודשת"¹⁸. עם המעבר לקדושין בכסף סמלי, הדגישו חכמים יותר את הקדושה שבהתקשרות זו, והתפתח המונח 'קדושין' לציון הארוסין.¹⁹ מאוחר יותר התפתחו קידושי שטר. שלוש צורות הארוסין-קדושין מופיעות במשנה: "האישה נקנית בשלש דרכים... נקנית בכסף, בשטר ובביאה"²⁰. סדר הדברים אינו על פי התפתחותם ההיסטורית אלא על פי שכיחות תפוצתם.²¹

לסיכום, סיפור נישואי יצחק ורבקה בתורה אינו רק תיאור סיפורי גרידא, הוא בא ללמדנו על השלבים המשפטיים שהרכיבו את הקמת הבית והמשפחה סביב שלושת יסודות אלה: **שידוכין, אירוסין – קידושין ונישואין**, וכך התגבשו בדורות הבאים דרכי ההתקשרות ההלכתיים להקמת משפחה בדין עברי.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
 כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
 ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

 [הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן](#)
 יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

לכל דבר ועניין.¹⁴ אולם בימי בית שני, ראו בעצם מתן המוהר שינוי במעמד האישה, כפי שהיה מקובל כבר קודם במקומות אחרים - כמשתקף בסעיף 26 של חוקי אשנונה לפיו אם איש מביא מוהר בעד אישה, ויבא אחר ושכב עמה, יהיה לו משפט מוות.¹⁵ בימי בית המקדש השני חל שינוי במוהר: הוא לא ניתן לאבי הכלה עם הנשואין, אלא החתן ייחד אותן לכלה, והשאירו ברשותו על מנת לתת לה בעת פירוק הנשואין (דהיינו אם יגרשנה או אם ימות שאז יינתן לה הכסף על ידי יורשיו). בתקופה מאוחרת יותר התגבש מסמך הכולל את כל ההתחייבויות של הבעל לאשתו, הנקרא: **שטר כתובה**, וההתחייבות הכספית של המוהר, הייתה אחת מרכיביו, ונקראה: **עיקר כתובה**; נקבע שאין לפחות מסכום מינימלי של מאתיים זוז לבתולה ומאה זוז לבעולה.¹⁶

קידושי כסף נלמדו בגזרה שווה מקניין מערת המכפלה. בקידושין נאמר "כי יקח איש אשה" (דב' כב:ג), ובקניין מערת המכפלה נאמר "נתתי כסף השדה קח ממני" (בר' כג:ג), ומכאן למדו חכמים: מה קניין השדה בכסף, אף קדושין בכסף. כך שבדרשות חז"ל, הוסבה מכאן והלאה הקיחה לציון את מעשה הארוסין-קדושין.¹⁷ אשר לערכו של כסף הקדושין, נחלקו בדבר בית שמאי ובית הלל, ומחלוקתם משקפת את המעבר שחל בימי בית המקדש השני מכסף קניין לכסף סמלי, כאמור לעיל. לדעת בית שמאי, כסף הקדושין צריך להיות לפחות דינר (4.8 גרם כסף טהור) או שווה דינר, ואילו בית הלל פוסקים שדי בפרוטה או בשווה פרוטה לדעת בית שמאי, כסף

¹⁴ ראו י"י נויבאר, שם, עמ' 36-44.

¹⁵ ראו: R. Yaron, *The Laws of Eshnunna*, Jerusalem 1969, pp. 109 – 110.

ראו גם **אנציקלופדיה מקראית**, ערך "מהר", כרך ד, עמ' 703. והשוו לחוקי חמורבי סעיף 130 ראו:

G.R. Driver and J.C. Miles, *The Babylonian Laws*, I, Oxford 1952 – 1955, pp. 245 – 246.

¹⁶ משנה, כתובות ד:ז.

¹⁷ רמב"ם, הל' אישות פרק א הלכות א – ב, וראו בכס"מ מה שהביא בשם ר"א בן הרמב"ם, שעיקר המצווה הם הנישואין, אלא שהליקוחין, הנקראים קידושין או אירוסין, הם תחילת המצווה.

¹⁸ ראו רמב"ם, הלכות אישות פרק ד הלכה יט.
¹⁹ להסבר היסטורי-חברתי ראו ע' שרמר, זכר ונקבה בראם – הנישואים בשלהי ימי הבית השני ובתקופת המשנה והתלמוד, ירושלים תשס"ד, עמ' 324-326.

²⁰ משנה, קידושין א:א.
²¹ הצעה אחרת להתפתחות ההיסטורית של דרכי הקידושין ראו נ' רובין, **מסגרות מתעקמות - תהליכים של שינוי במסורת חז"ל**, ת"א 2019, עמ' 59-62.